

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 37.012; 37.014.53

Формування людського капіталу в освітньому середовищі: світоглядний аспект

Ганін В.І.

академік Академії економічних наук України,
доктор філософії, професор
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

Ганіна Н.В.

старший викладач
Комунального ВНЗ «Харківська академія безперервної освіти»

Соляр В.В.

кандидат економічних наук, доцент
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

У статті на основі встановлення предметно-наслідкової залежності між змістом наукової свідомості, світоглядної культури суб'єктів навчального процесу та формуванням особистості як складової соціального потенціалу доведено актуальність гуманістично-демократичних цінностей в сучасних умовах розвитку суспільних відносин. Підкреслено роль організаційно-педагогічних засад формування розвиваючої свідомості, обґрунтовано головні завдання, пріоритетні форми й методи наукового пізнання, зокрема інтерактивні технології, комплексний підхід та принцип навчання впродовж життя. Виявлено головні професійні риси викладача як активного учасника трансформації світоглядної парадигми.

Ключові слова: соціальний капітал, наукова свідомість, освіта, світоглядна культура, андрагогічна модель, компетентнісний підхід, соціально-поведінкові науки.

Ganin V.I., Ganina N.V., Solyar V.V. ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье на основе установления предметно-следственной зависимости между содержанием научного сознания, мировоззренческой культуры субъектов учебного процесса и формированием личности как составляющей социального потенциала доказана актуальность гуманно-демократических ценностей в современных условиях развития общественных отношений. Подчеркнута роль организационно-педагогических основ формирования развивающего сознания, обоснованы главные задания, приоритетные формы и методы научного познания, в частности интерактивные технологии, комплексный подход и принцип образования в течение жизни. Выявлены главные профессиональные черты преподавателя как активного участника процесса трансформации мировоззренческой парадигмы.

Ключевые слова: социальный капитал, научное сознание, система образования, мировоззренческая культура, андрагогическая модель, компетентностный подход, социально-поведенческие науки.

Ganin V.I., Ganina N.V., Solyar V.V. THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT: THE PHILOSOPHICAL ASPECT

The formation of scientific consciousness, the culture of the worldview of the subjects of the educational process and the formation of their personality are closely interrelated in the article. The authors emphasize the importance of humane and democratic values in education, the professional's culture of the teacher, and the creation of social potential. The role of organizational and pedagogical bases of formation of developing consciousness is indicated, main tasks, priority forms and methods of scientific knowledge, in particular interactive technologies, integrated approach and the principle of continuous education are substantiated. The main professional features of the teacher as an active participant in the process of transformation of the worldview paradigm are substantiated.

Keywords: social capital, scientific consciousness, education system, ideological culture, andragogical model, competent approach, social-behavioural sciences.

Постановка проблеми у загальному вигляді. XXI століття проголошено ЮНЕСКО «ерою освіти», а її рівень визначений ООН як показник формування людського потенціалу [1]. Саме освіта, наука й виховання дають знання, уміння, життєвий досвід, а також прагнення до плідної суспільної взаємодії.

Освіта відіграє важливу роль у формуванні соціального капіталу. Дж.К. Гелбрейт у праці «Нове індустріальне суспільство» зазначає, що лише освічене населення може зрозуміти вартість свободи, соціальної справедливості, рівності перед законом [2].

Дослідження американського соціолога П.А. Сорокіна та його послідовників показали, що багаторівнева освіта є «соціальним ліфтом», рух якого вгору створює рівні можливості для підвищення соціального статусу кожного, хто може й хоче навчатися [3]. Наука й освіта є важливими умовами прогресивного розвитку особистості, формування її світогляду. Під впливом науки відбуваються зміни не тільки в суспільстві, але й у сфері розуму планетарного масштабу, а саме ноосфері, світоглядне значення якої надалі буде зростати, збагачуючись загальнолюдським змістом, інтегруючи досягнення культури та історії людства. Сучасні науковці підкреслюють, що світоглядна культура людини є центральним ядром у структурі особистості [4].

На нашу думку, основним вектором розвитку світоглядної позиції людини є гуманістичний, особливо в період використання науково-технічних досягнень в антигуманних, військових цілях, що призводить до економічної нестабільності та катастрофічних процесів на Землі. Важливо підкреслити, що технічні науки все більше насичуються людинорозмірністю, ціннісно-діяльними орієнтаціями. Зростає гуманістична природа глобальних проблем, а саме війни і миру, екологічних, демографічних, медичних тощо. Значення наукового світогляду повинно зростати у процесі життєдіяльності людини, а наука – стати продуктивною силою суспільства, перетворитися на домінуючий феномен духовної культури, розуміння людиною оточуючого світу.

Тому вважаємо науково-гуманістичний підхід актуальним та пріоритетним у процесі визначення ціннісних орієнтирів в освіті, зокрема вищої школи як осередку свідомого пізнання й формування відповідальної громадянської позиції особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Лонгитюдному дослідженню розвитку парадигми гуманістично-демократичних ціннос-

тей в освіті присвячено низку наукових праць вчених-педагогів. Значний внесок у розвиток цих питань зробили вітчизняні та закордонні фахівці, такі як, зокрема, І.П. Андріаді, Є.С. Березняк, І.І. Борисова, А.А. Кібірев, Г.В. Лаврентьєв, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський [5–6].

Розробка проблеми формування світогляду особистості в педагогічній науці пов'язана з такими постатями, як, зокрема, В.П. Андрущенко, Н.М. Буринська, С.У. Гончаренко, Л.В. Губернський, І.А. Зязюн, В.Р. Ільченко, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, В.Ф. Паламарчук, М.Д. Ярмаченко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблеми, пов'язані з розвитком світоглядної культури педагога та її впливу на інноваційний розвиток гуманістично-демократичних цінностей сучасного студента, вивчені ще недостатньо і залишаються актуальними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні технології й інструментарію освітнього процесу з позицій андрагогіки як детермінованого впливу рівня світоглядної культури та безперервної самоосвіти викладача на інноваційний розвиток підростаючого покоління на засадах доброти, чуйності, співучасті у життєвих ситуаціях, самовіддачі.

Для вирішення основної мети сформульовано низку дослідницьких завдань:

- розмежувати категоріальний апарат у контексті питань еволюції наукового світогляду та його сучасних рис;
- обґрунтувати форми наукового пізнання у процесі визначення ключових завдань навчання й виховання молоді за викликами сучасного соціально-економічного розвитку;
- визначити пріоритетні технології навчання з позицій андрагогіки й поширення гуманістичних цінностей в системі освіти;
- окреслити сучасні вимоги до світоглядного потенціалу особистості педагога.

Досягнення поставлених завдань забезпечує реалізація емпіричних універсальних (спостереження, опис, порівняння) та специфічних конкретно-наукових (експертних оцінок, екстраполяції) методів пізнання; структурно-логічного аналізу для побудови логіки та структури дослідження, методів бібліографічного та бібліометричного аналізу для узагальнення, систематизації й групування поглядів науковців щодо сутності поняття світоглядної культури; методів абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий світогляд людства не є статичною величиною чи поняттям, оскільки змінюється протягом довгого вікового розвитку людської цивілізації та охоплює різні явища й процеси наукової думки. Дослідження свідчать про те, як чужий нам світогляд минулих поколінь поступово змінювався й набував сучасного наукового змісту [7].

Але не можна ототожнювати науку і світогляд. У кожній з цих категорій є багато як спільного, так і суперечливого. Кожна наука – це арена боротьби у реальній або завуальованій формі світоглядних позицій, стихійних або свідомих. Теоретики, вчені, філософи не тільки формують, але й обговорюють різні ідеї, погляди, позиції, пояснюють явища, процеси, захищають одні чи засуджують інші наукові підходи. Цей процес тісно пов'язаний із соціально-емоційною, психологічною стороною людського буття; має творчо-критичний характер, що дає змогу робити висновки, які не конкретизовані в жодній з наук та не упереджують абсолютизацію тих висновків, які надходять з точних наук на конкретному історичному етапі свого розвитку.

Не всі процеси розвитку наукових ідей повинні підлягати вивченню щодо розвитку наукового світогляду. Це досягалось людством поступово, довгим і тернистим шляхом. Протягом тривалої еволюції світогляд залишався науковим утворенням і вираженням людського буття. Підтвердженням цього є суспільна й особиста етика, релігійний світогляд, мистецтво, соціальне життя, філософська думка.

Науковий світогляд не є синонімом істини, як релігійні чи філософські системи, які є лише підходами до неї, різноманітними проявами життя людей. Ознаки наукового світогляду дещо інші: як Птолемеєве уявлення про Всесвіт справедливо входило до складу наукового світогляду епохи, так і в наш час у науковому світогляді є частини, що мало відповідають дійсності, але доступні науковому вивченню.

Наукова істина містить той далекий ідеал, до якого слід прагнути. Лише незначні частини наукового світогляду відповідають в даний конкретний час формальній дійсності та є науковими істинами.

У навчальних цілях науку можна розглядати як одну із форм суспільного пізнання, головним інструментом якого виступає мова. Світогляд використовує мову як засіб пізнання, спілкування, формування та функ-

ціонування людини. Зв'язок мови та світогляду налагоджується аналізом сенсу слів, які складають певну змістовну систему. Адже саме слово може спотворити не тільки дійсність, але й живу думку про неї, картину світу, наочність.

Знання мови виявляється на рівні знакових систем, понять, категорій. Культуру мови, ділового спілкування, а також світоглядну культуру, філософську, методологічну й філологічну культури доцільно вивчати глибоко, багатогранно, спираючись на інтелектуальну людську, сутнісну силу.

Йдеться про наукове, об'єктивне узагальнення, про раціональні, логічні вирази в мовах, поняттях, категоріях науки, ідеях, положеннях, принципах, теоріях, ученнях, що охоплюють певний ареал дійсності й виконують роль орієнтира у визначенні напрямку пізнання. Навіть високий ступінь узагальнення наукових досягнень не надає підстав зраховувати те чи інше відкриття до розряду світоглядних, поки воно не почне застосовуватися як еволюційна теорія чи новітні досягнення, на противагу засобу розв'язання локальних чи спеціальних проблем.

Це результат трансформації всіх видів ставлення до світу: дослідно-практичного, теоретико-пізнавального, культурного, емоційного. З розвитком ринкових відносин додатково до раніше сформованої орієнтовної свідомості актуалізується світогляд, що має розвиваюче значення. В ідеалі це дещо цілісне, що має певну систему, структуру і форми відтворення. Всі елементи такої свідомості є внутрішньо взаємопов'язаними, взаємозалежними та елімінують все те, що волюнтаристськи, суб'єктивно під тиском нав'язується ззовні. Це може бути світогляд тих непослідовних осіб, які ігнорують громадянсько-історичний момент у формуванні наукового світогляду. У такому разі доречним для розвитку особистості буде її орієнтація на більш повне, наукове визначення власного місця та ролі в житті [8].

На нашу думку, в «чистому» вигляді наукового світогляду не існує. Людина може діяти успішно, практично без спеціальних знань властивостей предметів, явищ та високого рівня науковості. Так, добуваючи вогонь тертям, люди давнього періоду не мали уявлення про взаємоперехід механічної й теплової енергії. Різні теоретичні й практичні сторони світогляду не є підставою до їхнього протиставлення. Вони перебувають у діалектичному взаємозв'язку. Ще Паскаль

говорив, що немає нічого більш практичного, ніж гарна теорія. Світоглядна культура базується на узагальнених знаннях, поглядах людини на розвиток подій, взаємовідносинах між цілими націями, країнами, галузями, господавських відносинах.

Фундаментально досліджувати, виховувати людину, впроваджувати людино-орієнтовані засоби, методи, форми наукового пізнання й управління суспільством – це завдання сучасної системи освіти, яка в умовах реформування орієнтується на західноєвропейські тенденції [9].

Тому зміни в системі підготовки кадрів передбачають перехід до навчання впродовж життя за андрагогічним принципом, який є більш характерним для системи підвищення кваліфікації та перепідготовки. Студенти й слухачі – це дорослі люди, яким притаманні такі риси, як провідна роль у процесі навчання, адаптація життєвого й професіонального досвіду до навчального процесу, нагальна потреба у втіленні результатів навчання, реалізація спільної діяльності студента, слухача та викладача в процесі навчання.

Під час упровадження андрагогічної моделі навчання важливо дотримуватися певних принципів та враховувати основні її параметри:

- досвід тих, хто навчається, їхня орієнтація в навчанні – це спосіб розв'язання проблем;
- неформальний соціально-психологічний клімат навчання, який базується на взаємоповазі та спільній роботі;
- готовність студентів до навчання відповідно до задач розвитку своєї особистості;
- чітка логіка побудови навчального процесу;
- технологія пошуку нових знань;
- колегіальна оцінка навчання.

Багаторічний досвід роботи в системі освіти дає змогу констатувати, що процес навчання у вищій школі та закладах системи безперервної освіти з точки зору андрагогіки доцільно будувати так, щоб це був не тільки процес передачі знань, але й їхній відбір, синтез, діалог. Такий процес навчання повинен базуватися на відкриттях та творчому розв'язанні проблем. Ефективними є комбіноване, групове, індивідуальне та самостійне навчання, які передбачають роботу в малих групах, діалог між членами цих груп. Такі умови ефективно створюють фундамент для інтерактивних технологій, що передбачають взаємодію, режим бесіди, діалогу. Це забезпечує взаємодію студентів, слухачів не тільки з викладачами, але й один з одним.

Також позитивно впливають на формування таких компетенцій, як вміння планувати, проводити та аналізувати заняття, навчати способам розв'язання проблеми і задач, інтерактивні технології навчання. З метою забезпечення ефективності інтерактивного навчання всі студенти мають у розпорядженні необхідний навчально-методичний матеріал, а саме робочу програму курсу, повний і опорний конспекти лекцій, завдання для індивідуальної та самостійної роботи з алгоритмами їхнього виконання, тестові завдання для перевірки знань. Перелічені документи можуть бути розміщені в мережі Internet та в системі дистанційного навчання Moodle.

Ще одними важливими складовими навчального процесу є формування світоглядної культури, розвиток в учасників навчання духовно-моральних і соціальних цінностей, формування професійно значущих якостей, умінь і готовності до активного виявлення в різних сферах життя суспільства, високої відповідальності й дисциплінованості.

Робота в цьому напрямі проводиться комплексно, що відображає найважливішу особливість виховання – спрямованість на цілісне формування всебічно та гармонійно розвинутої особистості. Сучасна педагогіка підкреслює, що процес виховання має будуватися на принципі організації взаємодії між викладачем, студентом та навколишнім світом. Комплексний підхід закономірно потребує поєднання всіх сторін особистості, що гармонійно розвивається, органічного зв'язку задач, змісту, методів і форм організації процесу виховання; чіткої взаємодії школи, ВНЗ, виробничих колективів і суспільства; єдності виховання і самовиховання молоді.

Лише за методологічного обумовлення комплексного підходу виявляємо його найбільш суттєві характеристики. У процесі навчання вже об'єктивно закладені можливості й фактори виховного впливу, але їхній перехід у дійсність не може відбуватись автоматично, без умілих дій і спеціальної уваги на всіх етапах навчання.

Джерелом виховного впливу процесу навчання є його зміст. Спираючись на розуміння ролі предмета навчання для всебічного й гармонійного розвитку особистості студента, викладач виокремлює у змісті освіти провідні світоглядні ідеї, важливі у вихованні поняття, закони і теорії, що визначає у підсумку характер навчальної діяльності. Тому факторами реалізації виховання в процесі навчання є також і методи навчання.

У тісному зв'язку зі змістом методи навчання впливають на розвиток діалектичного мислення підопічних, формують у них вміння пов'язувати навчання з життям.

Від правильного добору й поєднання методів навчання залежать розвиток пізнавальної активності студентів, формування соціально значущих й цінних мотивів до навчання, перехід від здобутих знань до глибоких особистих переконань.

Світова педагогічна практика показує, що однією з освітніх технологій, яка підтримує компетентнісний підхід в освіті, є метод проектів. Це спосіб досягнення дидактичної мети шляхом детальної розробки проблеми, яка має завершитися реальним практичним результатом, оформленим тим чи іншим чином. Переваги методу проектів полягають у тому, що студент залучається до активного творчого процесу здобуття нових знань; виконує той вид роботи, який він вибрав самостійно; бере участь у сумлінній праці і процесі спілкування, комунікації; підвищує мотивацію до вивчення предметів; набуває дослідницьких навичок. У проектантів формуються різні компетенції, зокрема комунікативні вміння – це уміння спілкуватися, вступати в діалог, ставити запитання й відповідати на них, уміння вести дискусію, навички монологічного мовлення [10].

Активна навчальна діяльність студентів забезпечується за умови використання усіх форм її організації, тобто лекцій, практичних занять, екскурсій, тренінгів, ситуаційних вправ. Для підвищення виховного впливу важливо забезпечити поєднання всього розмаїття форм організації навчання, що збагачує палітру ділового спілкування студентів і викладачів в умовах активної пізнавальної діяльності. Це сприяє більш глибокому усвідомленню особистої причетності до розв'язання суспільно цінних задач навчальної роботи.

У рамках освітнього стандарту з кожної дисципліни виділяється фундаментальне ядро змісту освіти – основні поняття, ідеї, види діяльності, необхідні людині у її повсякденному житті. Тому значущість дисциплін соціально-поведінкового блоку в сучасних умовах є відчутною. Методи і засоби економічного, технічного, технологічного, гуманітарного пізнання необхідні в різних галузях діяльності людей. Доцільно застосувати такі аспекти, як ключові компетентності, узагальнені предметні вміння, навички практичної діяльності. Використання знань, практичне застосування законів господарювання необ-

хідні кожному для розв'язання задач повсякденного життя.

Формування компетентностей, тобто здатність використовувати знання в реальній життєвій ситуації, є однією з найбільш актуальних проблем сучасної освіти. Педагог має надавати допомогу кожному в осмисленні явищ і тенденцій об'єктивного світу. Викладач повинен позиціонувати себе і навчально-виховний процес на засадах загальнолюдського досвіду: минулого, сучасного, майбутнього, а на цьому будувати діалогічне спілкування на рівних засадах, із повагою до вихованця як особистості, бути тактовним та доброзичливим.

Через зміст навчального предмета викладач формує у студентів картину світу як найважливішу складову світогляду. У навчально-виховному процесі особистості викладача і студента не повинні позиціонуватися відокремлено, вони повинні бути задіяними в сумісній взаємозбагачувальній діяльності – у формуванні світоглядної культури особистості. Представники викладацького корпусу мають все життя навчатися, а не втішатися власними досягненнями. Педагог майбутнього – той, хто бачить в учневі особистість, упевнений в її навчально-пізнавальних можливостях, використовує психологічні резерви молодого покоління в навчанні, самореалізації, в інтегральній соціалізації. Неперервне навчання й новаторський пошук – ознаки поступального руху вперед.

Викладач формує у своїх соратників не традиційність мислення, не стандартність підходів до розв'язання життєвих завдань, а винахідливість, оптимальний критичний шлях виходу з нестандартних ситуацій.

Освіта й виховання покоління передбачає наявність культури спілкування як викладачів вищої школи, так і студентів. Це невід'ємна складова не тільки для загальної освіченості, але й для формування нового типу економічного мислення молодого покоління.

Висновки з цього дослідження. Формування світоглядної культури особистості передбачає засвоєння накопичених знань, осмислення практичного досвіду. Проблеми формування нового мислення кожного громадянина України тісно пов'язані зі змінами політичної, економічної й соціальної системи країни: змінюються обсяги виробництва, ускладнюються суспільні потреби, екологічні й політичні процеси; змінюються орієнтири, вектори міжнародних відносин тощо.

Головні критерії світоглядної культури – це науковість, відмова від усіх теоретичних

догм і стереотипів, які не є адекватними до сучасної об'єктивної реальності, а віддзеркалюють нові умови розвитку системи господарювання й людських взаємовідносин і не суб'єктивізують її.

Фундатор думок підростаючого покоління має володіти не просто сумою знань, а прогресивними досягненнями стосовно їхньої реалізації. Сучасний рівень світоглядності педагога – це мислення категоріями інтенсифікації виробництва, плюралізму форм управління системою господарювання, якості, ефективності, підвищення рівня освіченості (знання іноземних мов тощо).

Сприятимуть підвищенню рівня світоглядної культури розміщення викладачами наукових статей в зарубіжних та українських наукових фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, збільшення обсягів публікацій офіційними

мовами Європейського Союзу; стажування та підвищення кваліфікації в закордонних ВНЗ за програмами підготовки європейських педагогів.

Розглядаючи проблему шляхів формування мислення педагогічних кадрів, слід відзначити, що один із них пов'язаний з безпосереднім впливом на свідомість, а інший – з цілеспрямованою зміною об'єктивних умов, які й визначають зміст і тип мислення. Особливу увагу необхідно приділяти впливу мережі Internet на формування позицій молоді. Результативність процесу формування нового типу мислення педагога визначається рухом вперед по всіх зазначених напрямках. Відродження та розвиток кращих традицій підвищать рівень кваліфікації та майстерності педагогічних кадрів, які мають трансформувати нову освітньо-світоглядну парадигму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Всесвітня доповідь з освіти. Право на освіту: шляхом освіти впродовж життя / ЮНЕСКО. – Париж ; М., 2000.
2. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж.К. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2000. – 1200 с.
3. Сорокин П.А. Социальная мобильность / П.А. Сорокин ; пер. с англ. – М. : Academia: LVS, 2005. – 588 с.
4. Світогляд і світ людини : [колективна монографія] / за заг. ред. В.П. Капітона. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. – 324 с.
5. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В.О. Сухомлинський ; Вибр. твори : в 5 т. – К., 1976. – Т. 5. – 639 с.
6. Сухомлинський В.О. Про виховання / В.О. Сухомлинський. – М., 1985. – 270 с.
7. Світоглядні імплікації науки : [монографія] / [В.П. Лук'янець, О.С. Кравченко, Л.М. Озадовська та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 408 с.
8. Ганін В.І. Концептуальні засади громадянського виховання студентів / В.І. Ганін, Л.І. Дух // Наука і освіта – 2008 : матер. 4-ї наук.-практ. конф. – Т. 6 : Педагогічні науки. – Софія, 2008. – С. 14–19.
9. Філософські абрисы сучасної освіти / [І.В. Предборська, Г.С. Вишинська, В.О. Гайдено, І.П. Гамрецька та ін.] ; за заг. ред. І.В. Предборської. – Суми : Університетська книга, 2006. – 226 с.
10. Мітрофанов К.Г. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій / К.Г. Мітрофанов, О.В. Соколова. – К., 2003. – 112 с.